

науку и културу (или за више националних култура), појаве и трајање оваквих публикација. Уз њихову помоћ не сазнајемо само регионалну слику једног свијета и простора, већ и богатство специфичности и разлика, а још више заједничких обиљежја која нас трајно повезују и у историјској и у савременој перспективи.

Горан Максимовић

ЗРАЧЕЊА ДАВНИХ РАЗГОВОРА

(Бранимир Ћосић, *Десет писаца – десет разговора*, приредио: Јован Пејчић, треће потпуно издање, Admiral Books, Београд, 2010)

У башти стваралаштва Бранимира Ћосића налазе се новеле, приповијетке, романи, репортаже, необјављене драме и филмски сценарији. Довољно да га памтимо као значајног књижевника и интелектуалца. Међутим, једна књига има опојнији и примамљивији мирис за љубитеље књижевности, којом је аутор оплеменио свој живот и обогатио историју књижевности. *Десет писаца – десет разговора* доноси записе о сусретима и разговорима са књижевницима који су стварали између 1918. и 1930. године. Ћосић нас у разговоре уводи кроз портрете писаца. Биљешка коју је објавио у листу *Реч и слика* 1926. године, када је изашао Ћосићев први интервју са Борисавом Станковићем, у овом издању има функцију предговора. Ту је поменуо, између осталог, и оне необјављене, недовршене или изгубљене разговоре са Богданом Поповићем, Јованом Дучићем, Ивом Андрићем, Милицом Јанковић, кнезом Лујом Војновићем, Момчилом Настасијевићем и Ђуром Димовићем.

Јован Пејчић је 2010. године приредио и објавио треће и потпуно издање књиге *Десет писаца – десет разговора*, али сада са укупно дванаест писаца и дванаест разговора. Потпуно, јер је у претходном, другом издању из 2002. године било „девет” писаца, као и у првом (изворном) издању из 1931. године (Борисав Станковић, Вељко Петровић, Сибе Миличић, Душан С. Николајевић, Милош Црњански, Григорије Божовић, Густав Крклец, Милан Ракић, Станислав Винавер), а Пејчић им је придодао и десети разговор са Божидаром Ковачевићем. Ово треће или потпуно издање обогатио је са два незавршена разговора, а са Милицом Јанковић и Лујом Војновићем. Водитељ и креатор разговора Бранислав Ћосић и сам је писац, што обећава да умјесто уобичајне и испразне новинарске љубопитљивости имамо

другачију комуникацију. Писац разговора са писцем. При томе, Ћосић је настојао да не продире у интиму писаца и тиме повлађује укусу сензационалистичког новинарства које је у 20. вијеку било актуелно. Онда и када је то готово спонтано чинио, полазио је од жеље да читалац види писца као човека који упркос савршенству стварања има и своје падове, гријехове и заблуде. Изнад свега тога, Ћосић је заузимао позицију знатижељника.

Књига почиње разговором из 1926. године са оснивачем модерног српског романа, Борисавом Станковићем. Творца „двогубог ЈА“ затиче у чардаклији коју је подигао у свом кућном двориштву на Дорћолу. У њој је проналазио мало мира које му је рат одузео. Одшкринуо је писац врата своје душе у којој је замрло вјеровање да књижевност може оплеменисти оно што је рат затровао. У току разговора Станковић скида мистични veo са своје стваралачке поетике. По њему осјећања стварају, а интелигенција једино може да разумије и углача створено. Иза написаног дјела крије се мноштво брисања, преправљања и нових сцена. Са шеретским осмијехом износи неколико чињеница о критичарима: недостак морала и љубави према новим талентима, акценат је на сопственом доказивању прочитаних дјела и упоређивању са другим писцима. Разговор се завршио онако како је и започет. Станковић се пита има ли смисла говорити о било чему након ратних страхота? „Не хвата се птица кад једном одлети.“

Вељко Петровић такође припада генерацији пјесника које је рат зауставио у развоју и заувјек унесређио. У његову канцеларију Умјетничког одјељења, Ћосић је дошао 13. септембра 1926. године. Још у студенстким данима Петровић је објављивао у многим новинама, а након *Родољубивих песама* било је очигледно да ће га Јован Скерлић прогласити социјалним и патриотским пјесником.

Уз јаке дуванске димове прича о злоупотреби расног израза, а најрасније што Срби имају зове се народна поезија. Она је поука, основ, мјерило и оријентација, која заједно са историјом, етнографијом и фолклором дефинише наш темперамент. И овога пута писац прекида разговор. На питање о правцу којим је кренула српска књижевност, Борисав Станковић узрујано прекида разговор. Вељко Петровић имао је снаге за тај одговор. Вјеровао је да су се писци колико-толико опоравили након рата. У име тога и нада у ренесансу наше литературе, јер једино књижевност пркоси времену. Умрло је све оно што пјесник није овјековјечио.

У пространој уредничкој соби *Српског књижевног гласника* 20. октобра 1926, разговарали су Бранимир Ћосић и Сибе Миличић, пјесник, добровољац у рату и неустрашиви авантуриста. Сачувао је радост и након ратних страхота, толико јаку да је и на друге преносио. Можда је управо та радост утицала на детаљ који је Ћосић уочио. Сибе

Миличић није пушио. Осмијех је његов штит. Биографија, а нарочито ратна одисеја овог пјесника подсећа Ћосића на авантуристичку причу Цека Лондона. Вјерује да утицај страних писаца не само да је штетан, већ је и немогућ, јер „елементарност, примитивност и ако хоћете дивљина наше народне душе излази исто онако у покрету једне наше париски одевене девојке.“ Расни израз је у човјеку, живи са њим, желио он то или не, трагао за њим или бјежао од њега. Миличић негативно оцјењује пјесме које су резултат једног личног неуспјеха и пада. Творци таквих пјесама су просјаци милости који не цијене своје ране већ их посматрају као средство за постизање циља. Личне јадиковке нису оно што жели прави пјесник. Поезија је више од тога. Она је тренутни одбљесак душевног стања. И Сибе открива начин на који пише. Брзо и лако, али пјесми или приповијечи враћа се тек када изађе из ње, да би објективније оцијенио квалитет сопственог рада.

Колико је рат уништио Београд, схватио је Бранимир Ћосић док је 13. новембра 1926. године корачао ка Вишњићевој улици на разговор са Душаном С. Николајевићем. Дио Дорћола којим је Ћосић пролазио показао му је смрт старог и рађање новог. На једном мјесту слило се јуче и данас. Ето приче за Душана С. Николајевића који је свакодневно гледао сахрањивање старог Београда. У току овог разговора најбоље схватамо због чега је питање о „расном изразу“ лајт-мотив ове књиге. Ћосић поставља питања себи, писцима и читаоцима: да ли смо се изгубили или знамо основу? Је ли се родио онај пјесник који ће дати још једну „Мајку Југовића“? Има ли гдје новог Вука Карацића који је, према Николајевићевом мишљењу, врх и пиједестал нашег стваралаштва? Николајевић је творац бројних есеја, књижевно-историјских студија и двије драме *Многаја љета* и *Парола*. Постоји један пасус у *Пароли* који је дирнуо Ћосићеву душу и душу свих оних који су гледали страдање свога града. Содомски Београд у Николајевићевој драми препун је лопова, лудака, лажних моралиста, циника, а највише сиротиње.

Из једног пјесника рат никада није изашао, нити је он то порицао. Заувијек је у Милошу Црњанском остала борбеност, као да је на бојном пољу. Рат се подсмјехнуо његовим сновима и напорима, младост је претворена у старост, а старост у стид. У разговору са овим авангардним пјесником, Ћосић је имао највише проблема. Борбен, пргав, говорљив, полемичан и покретан. Таквим ставом вријеђао је саговорника. И један и други су нервозни. Све док није крочио у његову собу. Соба мира и топлине. У њој је Ћосић видио мноштво слика, књига, статуа, фотеле и друге успомене. На првом сусрету добио је биографске податке. Потом је разговор прекинут и никад није завршен. Међутим, Црњански је послао одговоре на питања која је захтијевао да Ћосић као новинар мора унапријед дати писцу. Опрезни и сумњичави

Црњански упозорава аутора на постојање Закона о штампи, у случају да измијени ма коју ријеч. Позната је бол овог пјесника према „убијеним ријечима“, како их је називао. Држи до њих јер су оне тињале у његовој души. Свака од њих је на правом мјесту, поклич и поента. Сматрао је да његова поезија није потпуно и само његова. Понешто су додали уредници и издавачи.

У писму се осврнуо на обнову наше поезије, којој је потребан романтизам Вука Караџића, Бранка Радичевића и Лазе Костића: „без њих наша би књижевност остала уска, досадна, сва у оквиру бедних наших прилика.“

Фебруара 1927. Ћосић се нашао у дугим ходницима Народне скупштине. Тражио је насмијаног и љубазног посланика и пјесника проницљивог погледа. Од Григорија Божовића највише је сазнао о традицији. Родни, гусларски Колашин никада није напустио душу овог пјесника, упркос одрастању уз руске и француске класике. На неким мјестима Ћосић глорификује Божовићев рад, док писац хоће да покаже скромност. Свега четири женска јунака постоје у његовим дјелима. Разлог лежи у чињеници да за предмет писања има епску борбу, али се и гнуша жена које су присутне у дјелима Борисава Станковића.

Разговор са Густавом Крклецом вођен је у ресторану *Српски краљ*, фебруара 1927. Крклец је причалица и наметљивац, али упозорава да на два питања неће одговорити: о Европи и о цивилизацији. Уз чашу вина износи мишљење да се расни израз не стиче, нити се учи. Са њим се човјек роди или не. Конци разговора у рукама су Густава Крклеца, упркос томе што је тога дана први пут интервјуисан. Више од ичега жели говорити о својим радовима и успјесима. Почине и завршава ријечима о себи. И одговор на питање о расном изразу почео је: „Како видите, ја сам своје источном наречју доследан...“ Хтио је причати о Јесејину, Русији, Америци, женама, Богу, поезији и много чему, али посао га одводи на другу страну. Јер, поезија је на сваком мјесту. Она је свеприсутна. Поезија је Бог, завршиће Крклец. Ћосић се само иронично насмијао.

У Женеви 8. септембра 1928. године организовано је Друштво народа. У мјешавини народа Ћосић је уочио Милана Ракића у улози дипломате. Иза његовог звања крије се богата и отворена душа пјесника. Њихов разговор и није био прави интервју. Да ли због чињенице да су били на вечери у ресторану, са супругом Милана Ракића или због пријатне атмосфере коју је пјесник приредио. Ћосић је осјећао да је у питању пријатан разговор са пријатељем. Ракић је на тренутак посумњао у право да износи мишљење о поезији, будући да је престао писати. Подвлачи да без једанаестерца и дванаестерца нема праве поезије. То су стихови који одговарају осјећајности и сензибилности пјесника модерне. Они су њихов занат, осим инспирације која је по-

езији потребна. Тосић тражи савјет и путању која води до доброг писања. Ракић истиче Стари и Нови Завјет и познавање српског језика, који крије неслућено богатство: „Раскујте своје српове на мачеве, Је ли то сиромаштво? Има ли чега сажетијег, простијег и бруталнијег од те реченице? Пет речи.“ Србија је за Милана Ракића она напуштена црква из истоимене пјесме *Косовског циклуса*. Због тога је и престао са писањем поезије.

У Лозани 14. априла 1929. године срео је Станислава Винавера, рођеног да буде прави вођа. Његова кућа је сигурна адреса за љубитеље књижевности и музике. У авантури српске модерне, Винавер је био најсмјелији у потрази за изразом. Трептаје душе исказује звуком, због чега је она неухватљива у само једно значење, налик на ракету која има мноштво варница. Свака Винаверова ријеч има могућност сталног расцвјетавања. Ту лежи тежина вјерног преношења разговора са овим симболистом. Трагао је за неискориштеним могућностима нашег језика, „правцима којима би живот могао потећи – неголи сама окамањена постигнућа.“

Десети разговор који није био уврштен у прво издање из 1931. године, а Пејчић га је укључио у „борско издање“ књиге *Десет писаца – десет разговора*, Тосић је водио са пријатељем и колегом Божидарем Ковачевићем. Сусрели су се у издавачкој кући Светислава Б. Цвијановића. Дотадашњи разговори углавном су били заказани, писци често неприступачни, али овога пута није било тако. Спонтани, прави пријатељски разговор два члана „Новог нараштаја.“ Према мишљењу Божидача Ковачевића „расни израз“ не треба тражити само у фолклору. Расни израз је сваки велики, узвишени израз. Вожд српске књижевности, за овог пјесника је Вук Караџић.

Он је зачетник савремене српске књижевности, док је Доситеј Обрадовић, попут митског Јануса, једним лицем окренут старој књижевности, а другим модерној литератури. Тог јануара 1927. године пријатељи су шетали Калемегданом, мјестом које буди успомене на нашу прошлост и наше могућности. Управо ту Ковачевић је осјетио да ће велики пјесник бити из Србије. Један међу великим је Мирослав Крлежа, али оно што њему недостаје је родна Србија, умјесто Хрватске.

Два незавршена разговора представљају „Додатак“ књизи *Десет писаца – десет разговора*. Оба рукописа имају мноштво скраћеница, нечитљивих и прецртаних ријечи и реченица. Допуне и прецизна разрјешења приређивач је дао у угластим заградама, а обичне заграде припадају Бранимиру Тосићу. Први незавршени разговор је са Милицом Јанковић. Објављивала је под псеудонимом Лепосава Михајловић, који је разријешо Јован Скерлић. Он је био значајна личност у њеној каријери. Њена каријера прекинута је одласком у Минхен